

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРІ ЮРІЯ КОСАЧА «ЕНЕЙ ТА ЖИТТЯ ІНШИХ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 821.161.2-31Кос7Еней.051

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).157-160

Звягіна Г. Функціонування фразеологічних одиниць у творі Юрія Косача «Еней та життя інших»; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена опрацюванню фразеологічних одиниць повісті Юрія Косача «Еней та життя інших». Завдяки використанню різноманітних методів досягається поставлена мета: дослідити особливості функціонування фразеологічних одиниць, наявних у творі. Обравши за основу структурну класифікацію фразеологізмів, констатуємо наявність у творах таких мовних одиниць, як приказки, крилаті слова, максими, літературні цитати, ремінісценції та ідіоми. При цьому з огляду на біографію автора та оригінальний індивідуальний стиль не випадковим є переважання серед конструкцій ремінісценцій та літературних цитат. Серед приказок, використаних у повісті, переважають індивідуально-авторські. Крилаті слова демонструють хорошу обізнаність автора як з класичною зарубіжною літературою, так і з мистецтвом. Максима як афоризм з елементом повчання, вживана у письменника рідко, так само нечасто вживані і стійкі ідіоми. Джерелом походження літературних цитат є Біблія та художні твори українських і зарубіжних авторів. Вони образно передають інформацію про навколишній світ і одночасно транслують стереотипні уявлення. Оскільки саме контекстна реалізація є однією з провідних умов повноцінного функціонування ремінісценцій, то автор використовує їх якнайширше. Юрій Косач у повісті використовує ремінісценції на твори Шевченка, Котляревського, Гоголя, німецькі казки, твори Шекспіра, мандрівні образи Дон Кіхота та донни Анни, передньоазійську міфологію. Найуживанішими видами трансформації фразеологізмів у повісті «Еней і життя інших» є пояснення, ситуативне обігрування та створення авторських одиниць. У поясненні виразно звучить голос автора, окрім того воно допомагає характеризувати персонажів. Загалом для повісті характерне вживання авторських фразеологічних одиниць. Більшість з таких утворень доречні і зрозумілі тільки у певному контексті. Фразеологічні одиниці повісті «Еней та життя інших» потребують уважного прочитання, звернення до довідкових джерел для кращого розуміння.

Ключові слова: фразеологічна картина світу, етнокультурний контекст, структурна класифікація, трансформація.

Постановка проблеми. Основним завданням лінгвокультурології є експлікування культурної значимості мовної одиниці шляхом співвіднесення символів із прототипними сценаріями та кодами культури. Фразеологізми ця наука розглядає як складові елементи фразеологічної картини світу. Вивчення фразеології неможливе без звернення до широкого етнокультурного контексту.

Аналіз досліджень. Особливості формування фразеологічного значення, семантичну парадигматику та терміносистему фразем, варіативність, синонімію, антонімію, багатозначність фразеологічних одиниць експліковано в наукових роботах Л. Авксентьева, М. Алефіренка, А. Альохіної, В. Архангельського, Н. Бабич, А. Бабкіна, І. Білодіда, В. Білоноженко М. Богдана, Л. Булаховського, В. Виноградова, С. Ганжі, І. Гнатюк Л. Добржанської, В. Жукова, Ж. Краснобаєвої-Чорної, В. Мокієнка, Л. Скрипник, Н. Сологуб, Г. Удовиченка, В. Ужченка, В. Чабаненка та ін.

Цікавими з погляду інтерпретації творчості Юрія Косача є розвідки, написані ще за його життя, Г. Костюка, Ю. Шевельова, У. Самчука, В. Державіна, Д. Донцова, Б. Бойчука, О. Тарнавського. Особливості індивідуального стилю письменника, проблематика та образи його творів проаналізовано Л. Бурачинською, М. Гнатишаком, М. Голубцем, С. Гординським, О. Дніпровським, Л. Нигрицьким, Б. Черногорою. Важливими для розуміння творчості письменника є розвідки М. Стеха. Традиція косачезнавства побудована на основі літературно-критичних праць В. Агєєвої [Агєєва 2003], С. Андрусів,

І. Василюшин, М. Васьківа, Р. Горака, О. Дмитрука, Ю. Мариненко, Н. Мафтин, С. Павличко, Р. Радішевського, А. Ращенко, С. Романова, С. Семенко, Г. Семенюк, І. Сквирської, О. Шалагінової та ін.

Дослідницький інтерес до фразеологічного масиву художніх текстів свідчить, що фразеологія як матеріал для вдосконалення культури береже кращі зразки індивідуально-авторської письменницької майстерності, тож не випадково *предметом* нашого дослідження обрано повість «Еней і життя інших» Ю. Косача. Твір цікавий як з точки зору відображення філософських та ідейних шукань доби, так і, безумовно, здатний зацікавити лінгвіста. Оригінальність авторського стилю досягається завдяки багатьом чинникам. **Метою** цієї роботи є дослідження особливостей функціонування фразеологічних одиниць, наявних у творі.

Завдання, поставлені нами у статті, безперечно, відповідають меті й мають таке спрямування:

- розгляд фразеологічних одиниць твору «Еней та життя інших», групування їх;
- дослідження авторського використання та трансформації розглянутих груп;
- визначення мети введення фразеологізмів у текст;
- вплив фразеологічних одиниць (далі – ФО) на формування оригінального індивідуально-авторського стилю.

Відповідно до завдань були обрані **методи й методика дослідження**. Методика, використана в роботі, має загальнономовне та лінгвокультурологічне спрямування. Тому серед *методів* були обрані

як загальні (спостереження та індукція, завдяки якій переходимо від конкретних спостережень до загального умовиводу), так і спеціальні (описовий, порівняльний, елементи контекстуального, семантико-стилістичного та дискурсивного аналізу, що дозволяє проаналізувати екстралінгвальні фактори, що впливали на формування тексту).

Виклад основного матеріалу. Використовуємо у своєму дослідженні таке визначення: *фразеологізм* називається семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (словосполучень або речень), не створюється у процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання слів, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням [Грищенко 2002, с. 203].

Уважаємо, що одна з найважливіших значеннєвих ознак фразеологізмів полягає в тому, що всі вони становлять специфічні вторинні номінації, сформовані внаслідок переосмислення первинних значень компонентів, що належать до їх складу [Грищенко 2002, с. 204].

Використовуючи *структурну* класифікацію фразеологічних одиниць, виділяємо у розглянутому творі за ознаками відтворюваності та усталеного компонентного складу такі мовні одиниці, як приказки, крилаті слова, максими, літературні цитати, ремінісценції та ідіоми. При цьому, згідно з нашими спостереженнями, найбільш уживаними є ремінісценції та літературні цитати.

Така структура обрана автором не випадково, адже, за спостереженнями літературознавців, погляд Косача на Україну – водночас і зсередини – й ніби збоку. ... Він не знаходить такої України, як він уявляв і бажав, а іншої він не знає або радше не може зрозуміти як цілості. ... І він починає шукати Україну не в Україні, а в Європі [Агеєва 2003, с. 8]. Тож недарма і героями його творів стають тільки емігранти: автор намагається «уявити» і створити кілька варіантів пошуку національної ідентичності в особливих умовах відірваності від Батьківщини. Таким чином, національна ідентичність для героїв повісті стає однією з центральних засад повноцінного існування, формується в ситуації розщепленої свідомості [Дмитрук 2009, с. 44, с. 47].

Серед приказок, використаних у повісті, наявні як ті, що вжиті з метою повчання і фіксуються словниками, так і трансформовані й індивідуально-авторські. Цікавим є те, що Ю. Косач не вживає у творі прислів'їв, які довші за складом і є завершеним висловом. Очевидно, що письменник тяжіє у своїй творчості до думки короткої, що примушує замислитись як героїв, так і читача, можливо, додумати завершення.

Наприклад, у творі натрапляємо: «А втім, це, мабуть, *Сізіфів труд*» (309); «Але це було й на руку — вона ждала Фреда» [Косач 2003, с. 255]; «І коли я відходив, безшелесно, *мов тать*, що вкрився в чуже дозвілля» [Косач 2003, с. 266].

Крилаті слова як образні вислови, засвоєні з фольклорних, літературних, наукових або інших

джерел, поширені менше, ніж натяжки, ремінісценції, і мають різноманітні джерела походження, з переважанням зарубіжних, причому нерідко ними оперує один герой, що говорить про його глибоку освіченість. Усі головні герої твору вирізняються хорошою класичною освітою, що дозволяє їм переходити в обговоренні швидко від теми до теми. Серед прикладів крилатих слів у повісті використано: «Нещодавно казали нам, що вас взагалі немає. Але *mors ultima linea rerum...*» [Косач 2003, с. 341], (з Горация, «смерть – остання риса усіх речей»); «Я сміявся, пирскнувши, до сліз, *сміхом паяца, зрештою*» [Косач 2003, с. 274] (опера «Паяци» Руджерро Леонкавалло).

Максима як афоризм, у якому в короткій формі виражено певне моральне правило, наближена до крилатих слів, проте містить повчальний, певною мірою моралізаторський елемент, і саме тому вживана у творі рідко: «*De mortuis aut bene aut nihil...*» [Косач 2003, с. 328] (з Хілона – спартанського політика та поета; про мертвих або добре або нічого).

Літературні цитати, використані у повісті, мають абсолютно різний характер, як і крилаті слова: від Біблії до художніх творів українських та зарубіжних авторів. Уведення до тексту великої кількості літературних цитат та культурем (які не розглядалися у цій статті) ще раз свідчить про те, що фразеологізми як особливі мовні знаки виконують культурну функцію, образно передають інформацію про навколишній світ і одночасно транслують стереотипні уявлення. Саме тому фразеологічні одиниці набирають форми загальновідомих літературних цитат таких авторів як Альфред Мюссе: «— *Non, quand même ... une fleur d'espérance. Sur mon chemin pourrait encore germer...* — тихо посміхнувся Ірин. «Альфред-де Мюссе, га?» [Косач 2003, с. 335]; цитата відомого романтика виглядає на перший погляд несподіваною від полум'яного революціонера Ірина, проте цілком вписується в його суперечливий образ. Гоголівські «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»: «не *чуден Днепр при тихой погоді*» стали контрастом до подій «грози в горобину ніч», що «страшлася над нами Anno Domini 1917-го...» [Косач 2003, с. 270].

Відгомін у тексті мотивів та образів іншого твору, що має назву *ремінісценція*, є найбільш уживаною формою фразеологічних одиниць у творі Юрія Косача, оскільки контекстна реалізація є однією з провідних умов їх повноцінного функціонування. І знову в автора використано натяжки на твори Шевченка, Котляревського, Гоголя, що несуть виразний відбиток туги за Україною, свідчать про відірваність від її ґрунту: «Ганна Олексіївна розсіяно кидала: «*Не вьсо лі равно, Галочка*», — і спроквола, немов востаючи ще міцним сопраном у мелодію *наталкополтавської мелодрами*, переходила на розледарюючу, хвилясто-сонну мову *Терпелишиного стилю...*» [Косач 2003, с. 259]; інші джерела – німецькі казки, твори Шекспіра, мандрівні образи Дон Кіхота та донни Анни, передньоазійська міфологія: «*І може, може це — мій невеличкий, мій нікчемний тріюмф Калібана*» [Косач 2003, с. 255], завдяки цій ремінісценції головний герой, Еней, натякає на багаторазово

використаний образ антагоніста мудреця Просперо – Калібана з шекспірівської «Бурі», інтерпретований по-різному: від символу соціальної нерівності до перемоги людини над силами природи. У Косача цей натяк означає «піти наперекір долі», організовуючи несподівану зустріч Ірина та Галочки, що не сподівалися більше зустрітись.

Не оминає своєю увагою автор і *ідіоми* – неповторні вислови іншої мови, проте вживає їх рідко, надаючи перевагу не таким стандартним цитатам. Зразок ідіоми з використанням постійних епітетів: «*Я стала україною зовсім не тому, що побачила соняшники й вишневі садки, доторкнулась до зримого – до ясних зір, тихих вод – ви ж пам'ятаєте це?*» [Косач 2003, с. 263].

Ознаки семантичної цілісності й відтворюваності в мовленні не виключають вживання фразеологізмів у кількох модифікаціях, що виявляються у змінності лексичного наповнення або внутрішньої синтаксичної організації відповідних усталених одиниць [Грищенко 2002, с. 207].

Найуживанішими видами зміни фразеологізмів у повісті «Еней і життя інших» є *пояснення, ситуативне обігрування та створення авторських одиниць*. Завдяки поясненню літературної цитати, до речі, герой (або автор) помиляється в походженні, Косач має можливість пояснити, як він розуміє її та створити нову класифікацію людей, маючи це за критерій: «*Я віддавна переконався, за Шекспіром, що наше маленьке життя становить лиш сон. Мені сьогодні, як і вчора й постійно, видавалось зовсім певним, що граней між сном і життям немає, а єсть тільки категорії людей, що живуть у різних стадіях цього «життясну»*» [Косач 2003, с. 279] (насправда автор – Педро Кальдерон де ла Барка).

Безумовно, індивідуальний стиль автора збагачують ФО, які захоплюють читача грою з ними і до того ж мають конкретну мету вживання, наприклад, характеризують героя: благородний девіз «*Semper fidelis*» (завжди вірний) характеризує стосунки Енея та Галочки, проте головний герой зауважує, що тільки з його боку совість «*плелася за нею, по-псячому покірна, вірна*» [Косач 2003, с. 264]. «*Я мислю, отже – існую*» – стверджував Декарт, проте в діалозі між Енеєм та професором Кравчуком, який схильний до беззмислового філософствування та самозакоханості, цей вислів перекохується, істотно змінюючи свій сенс, натякаючи на безглуздість існування: «*– Cogito – ergo sum, – озався я, підвівся й крізь тафлю віконної шибки вдарила мене салатно-синя влада ночі. – Sum – ergo cogito, – поправив мене професор Кравчук, – ви відчуваєте, що така формула нам куди ближча, ніж декартівська*» [Косач 2003, с. 305].

Юрій Косач у розглянутому творі створив низку фразеологічних одиниць, деякі з них, на зразок «на розкладеному атомі», характерні також для інших письменників об'єднання МУР, так вони називають свою добу: «*Словом, на руїнах однієї цивілізаційної ери, на розкладеному атомі (це є тільки завершення однієї технічної доби), ми ще будемо ілюзійні чертоги, тішимося дурничками, щоб хоч не плакати*» [Косач 2003, с. 282]; інші стосуються переважно по-

дій твору: «*– Галочко, вирішив я, усе ж: ви ламали кордони. Пригадайте комплекс Енгерслебена*» [Косач 2003, с. 332]. Автором цей термін повторюється як символ переборення стереотипів, і зрозумілим стає уважному читачу, який пам'ятає вчинок Галочки, що мала викрасти коди у німецького полковника Енгерслебена за дорученням Ірини за будь-яку ціну, навіть запропонувавши тому інтимні стосунки. Ситуація ускладнювалася тим, що між героями на той момент також існували любовні стосунки. Енея ця ситуація глибоко вразила, він не може забути її, тож і вживає цей фразеологізм як символ.

Серед авторських новотворів є й такі, що нагадують за структурою традиційні: «*Маленька хотіла погодувати мене скорпіонами*» [Косач 2003, с. 264] (тут – надурити з метою продемонструвати неприязнь, тому й отруйні скорпіони).

Цікаво, що героїня твору сама дає визначення поняттю «фразеологія», проте зовсім в іншому значенні «беззмислового риторика»: «*Ти забуваєш, що крім нас є ще революція... – Галочка зітхнула. – Це все фразеологія, Ірине*» [Косач 2003, с. 320].

Отже, фразеологічна картина світу тісно пов'язана з культурними характеристиками життя народів, які вивчає етнокультурологія.

Фраземи як одиниці семантично цілісні та синтаксично неподільні, маючи певний номінативно-виражальний потенціал, найповніше реалізуються в процесі комунікації, збагачуючи та певною мірою формуючи індивідуальний стиль кожного письменника. Вивчення фразеологічної системи української мови на рівні творів художньої літератури дає змогу осмислити глибинні взаємозв'язки їхньої семантики і прагматики.

На прикладі твору «Еней і життя інших» Юрія Косача бачимо використання ФО різноманітних за структурою, з переважанням ремінісценцій та літературних цитат, але вжитих зі схожою метою: характеристика героїв або їх учинків завдяки певним стереотипним поглядам, що виникають при прочитанні стійких висловів або ж навпаки – розривання шаблонного уявлення читача. Фразеологізми активно вжито в діалогах, де вони примушують не тільки героїв, але й читача замислитись над прочитаним.

Модифіковані авторські фразеологічні одиниці контекстно зумовлені або пов'язані з актуальними для автора соціальними або історичними подіями. Подібну мету має й пояснення або обігрування автором фразеологізмів.

Висновки. Очевидно, що висока освіченість автора з виразним класичним спрямуванням впливає на добір відтворюваних одиниць, проте в багатьох випадках навіть стандартних одиниць недостатньо і виникає необхідність знаходження нових або зміни наявних. Цікавим є діапазон походження фразеологізмів: від грецьких міфів до передньоазійських релігійних течій, від цитат з Біблії до давньогрецьких та римських авторів, від української до світової класики. Поєднання такої широкій палітри голосів потребує від автора важкої роботи, а від читача уважного, можливо, неодноразового прочитання. Завдяки цьому стиль твору

«Еней та життя інших» та взагалі творів Юрія Косача стає цікавим та оригінальним і, безумовно, перспективним видається продовжувати його подальше дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Між екзотизмом і традицією. Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / Упор. В. Агеєва. Київ, 2003. С. 7–15.
2. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ: Наукова думка, 1989. 156 с.
3. Дмитрук О. Тотожність мистецтва і життя в повісті Юрія Косача «Еней та життя інших». *Слово і Час*. 2009. № 9. С. 42–48.
4. Косач Ю. Еней та життя інших. Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / Упор. В. Агеєва. Київ, 2003. С. 255–349.
5. Краснобаєва-Чорна Ж. Терміносистема фразеології: структура та складники термінологічної мікросистеми «Фразеокласифікація». *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2013. Вип. 26. С. 156–162.
6. Сучасна українська літературна мова: підручник / За ред. А.П. Грищенка. Київ: Вища школа, 2002. 439 с.
7. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ: Вид-во ЛНПУ імені Тараса Шевченка «Альма-матер», 2005. 400 с.
8. Шерех Ю. Прощання з учора. Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / Упор. В. Агеєва. Київ, 2003. С. 209–255.

REFERENCES

1. Aheyeva V. (2003) Mizh ekzotyzmom i tradyciyeyu [Between exoticism and tradition]. Kyiv. S. 7–15 [in Ukrainian].
2. Bilonozhenko V.M., Hnatyuk I.S. (1989) Funkcionuvannya ta leksykohrafichna rozrobka ukrayinskykh frazeolohizmiv [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseology]. Kyiv: Naukova dumka. 156 s. [in Ukrainian].
3. Dmytruk O. (2009) Totozhnist mystecztva i zhyttia v povisti Yuriya Kosacha «Eney ta zhyttia inshykh» [The identity of art and life in Yuri Kosach's story «Aeneas and the lives of others»]. *Slovo i chas*. № 9. S. 42–48 [in Ukrainian].
4. Kosach Yu. (2003) Eney ta zhyttia inshykh [Aeneas and the lives of others]. Kyiv. S. 255–349 [in Ukrainian].
5. Krasnobayeva-Chorna Zh. (2013) Terminosystema frazeolohii: struktura ta skladnyky terminolohichnoi mikrosystemy «Frazеoklasyfikaciia» [Terminology of phraseology: structure and components of terminological microsystem «Phraseological classification»]. *Lingvistychni studyi*. Vyp. 26. S. 156–162 [in Ukrainian].
6. Suchasna ukrayinska literaturna mova [Modern Ukrainian literary language] (2002). Kyiv: Vyssha shkola. 439 s. [in Ukrainian].
7. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2005) Frazеolohiia suchasnoi ukraïnskoi movy [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Luhansk: Vyd-vo LNPU imeni Tarasa Shevchenka «Alma-mater». 400 s. [in Ukrainian].
8. Sherex Yu. (2003) Proshhannia z uchora [Farewell from yesterday]. Kyiv. S. 209–255 [in Ukrainian].

FUNCTIONING OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE WORK OF YURIY KOSACH «AENEAS AND THE LIVES OF OTHERS»

Abstract. The article is devoted to the study of phraseological units of Yuri Kosach's story «Aeneas and the lives of others». We aim to discuss exploration of the phraseological units present in the work and the peculiarities of their use by the author. It is achieved through the use of various methods. We choose the structural classification of phraseology as a basis. We note the presence in the works such language units as proverbs, maxims, literary quotations, reminiscences and idioms. It is not accidental that the constructions of reminiscences and literary quotations predominate bearing in mind the author's biography and original individual style. Therefore, individual and authorial proverbs predominate among the used in the story. The idioms demonstrate the author's good knowledge of both classical foreign literature and art. Makishima as an aphorism with an element of teaching rarely used by the writer. Literary quotations have a source of origin from the Bible to works of Ukrainian and foreign authors. They vividly convey information about the world around them and stereotypes at the same time. The author uses reminiscences as widely as possible considering of their contextual implementation. Yuri Kosach in the story uses reminiscences of the works of Shevchenko, Kotlyarevsky, Gogol, German fairy tales, works by Shakespeare, wandering images of Don Quixote and Donna Anna, pre-Asian mythology. The most common types of transformation of phraseology in the story «Aeneas and the lives of others» are explanation, situational play and creation of author's units. The author's voice is clearly heard in the explanation, in addition, it helps to describe the characters. In general, the story is characterized by the use of author's phraseological units. Most of these formations are relevant and understandable only in a certain context. Phraseological units of the story «Aeneas and the lives of others» need careful reading.

Keywords: phraseological world model, ethnocultural context, structural classification, transformation.

© Звягіна Г., 2020 р.

Ганна Звягіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету, Запоріжжя, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9778-6833>

Hanna Zviaghina – Candidate of Philology, Associate Professor of the Culture Study Department, Zaporizhzhia State Medical University, Zaporizhzhia, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9778-6833>